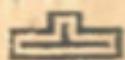


ДАНИИЛЪ ЮРУКОВЪ

РАЗМИШЛЕНИЯ

ВЪРХУ

ПРОИЗХОДА НА БЪЛГАРИТЪ



СОФИЯ

Издава ГЕОРГИ Д. ЮРУКОВЪ -- Ул. Бълчевъ, № 28

1926

**ДАНИИЛ ЙОРУКОВ**  
**РАЗМИШЛЕНИЯ ВЪРХУ**  
**ПРОИЗХОДА НА БЪЛГАРИТЕ**

[chitanka.info](http://chitanka.info)

# ПРЕДГОВОР

Още когато изучавах българската история като ученик, чувствувах инстинктивно неверността на теорията, че българите били от татарски произход.

По-късно смесената теория на Марин Дринов пак не ме задоволяваше.

Тридесетмесечното ми пребиваване в Скопие и Серес и познаването на трите български наречия ми даде възможност да се добера до истината, която реших да изложа писмено.

Ако никой друг не се съгласи с откритата от мене истина, ще остана пак доволен, че съм я открил за себе си и няма вече да ме тревожи мисълта — дали съм от татарски или от славянски произход.

София, 25 май 1926 г.

Даниил Юруков

# I

През 1901 година бях назначен за български търговски агент в Скопие. Заминах за местоназначението си през Цариград, дето посетих Екзарха. На сбогуване той ми каза: „Поздравете нашия Митрополит Синесия в Скопие и работете и двамата против сръбската пропаганда, защото, според мене, опасността от нея е голяма. Гърците не са тъй опасни и аз не се боя толкова от тях, защото, макар вярата ни да е една, езикът ни е различен, затова и не се опасявам, че българите в Македония ще станат гърци. Езикът пази нашите българи от гръцката пропаганда, но не е същото със сръбската пропаганда. Със сърбите вярата ни е една и съща, а езиците ни са много близки, та лесно българинът се превръща в сърбин. Ето защо, срещу сръбската пропаганда трябва да се работи по-внимателно и по-усърдно“.

От Цариград заминах с руски пароход. Като стигнах на Св. Горското пристанище, пароходът трябваше да престои там два часа. Слязох през това време на пристанището, дето имаше само една кръчма, а зад нея се разстилаше празно пространство; едно младо момче пасеше там няколко мулета. Чух, че един възрастен човек му извика: „Докарай ги мъските тува!“ Тоя чисто македонски израз ме зарадва, защото на пристанището всички приказваха гръцки.

Аз съм роден в Брацигово, чийто жители в по-голямата си част са преселници от Костурско, и понеже съм израснал и свикнал с македонското наречие, като чух горния македонски израз, стори ми се, че съм се върнал в отечеството си и слушам матерното си наречие.

Сутринта пристигнах в Солун и след като престоях там един ден, заминах за Скопие. По пътя, навсякъде по гарите, слушах да се говори български език с македонското наречие.

В Скопие се видях с Митрополита Синесия и му предадох поръката на Екзарха. Той направи неодобрителна гримаса и ми каза:

„Негово Блаженство напразно се опасява. Тук, който е българин, е българин, а който е сърбин, той си е сърбин, обаче, тук сърби няма. За да разберете положението, трябва да ви кажа, че тук никога не е имало сърби. Исторически, въпросът стои така: преди сто години тук не е имало нито сърби, нито гърци, нито власи, а само българи и турци. Преди осемдесет години, когато арнаутите, изгорили Епирския град Моско-поле, няколко семейства власи избягали от там и се заселили тук. След повдигането на черковния въпрос, тукашното население се обяви за българско и не признаваше гръцкия владика. Обаче няколко първенци, над които гръцкият владика имал влияние, останали негови привърженици и се обявили за гърци. Това положение останало до Освободителната война в 1877 година, след която то почнало да се изменя. Скопие станал вилаетски център. Градът Враня до същата война принадлежеше духовно на Скопската митрополия и имаше свой епископ, след войната Враня се даде на Сърбия, а много села от Вранската кааза останаха пак в Турция. Турското правителство образува от тия села нова околия под названието Прешовска. Сърбите се възползвали от обстоятелството, че тия села преди войната в 1877 година принадлежаха в духовно отношение на Вранското епископство, и им изпратили сръбски учители. Чрез учителите сърбите завзели и Гиленската околия. Гиленци от край време са българи и след Освободителната война в 1877 година те идвали на няколко пъти при моите предшественици да ги молят да им изпратят учители, но или по нямане на учители, или от немарливост, моите предшественици не удовлетворили искането им. И понеже гиленци са били по-близо до сръбската граница, сърбите им изпратили учители и те се обявили за сърби, но продължават да говорят български език. Ето защо сега сърбите претендират, че тия две околии са сръбски. Те претендират също и за Черногорието. На около петнадесет километра от Скопие има една планина, която се казва Черна гора. В полите на тая планина има

около десет села, жителите на които са чисти българи. Най-голямото село от тях е Кучевище, откъдето е родом Митрополит Натанаил. В 1688 год., във време на Турско-Австрийската война, няколко сръбски семейства избягали от Стара Сърбия, поселили се в някои от тия села и запазили и днес езика си.

В село Кучевище има един манастир, който принадлежи на селото. Един от моите предшественици искал да присвои този манастир за митрополията, но селяните се разсърдили, и за да отърват манастира, обявили се за патриаршисти.

В 1892 година сръбското правителство отвори тук, в Скопие, Генерално консулство и назначи свой консул. Това назначение създаде нова епоха. Погърчените българи, които признаваха Патриаршията и се намираха до сега в едно неопределено положение, защото знаеха, че са българи, а не гърци, намериха сгоден случай да се обявят за сърби, защото в такъв случай те едновременно запазваха езика си, признаваха патриаршията и имаха покровителството на сръбския консул.

Така се образува първото ядро на сръбската колония тук. И понеже градът Скопие, като вилашко селище, придоби по-голямо политическо и икономическо значение, някои семейства от Призрен и други градове на Стара Сърбия се преселиха тук, както и разни занаятчии от Ниш и Лясковец. Сега те се казват сърби, но в целия град едвали ще има повече от петдесет-шестдесет сръбски семейства. Всичко останало е българско. Щом дойдат чужди кореспонденти на вестници, сръбският консул винаги ги води в Черногорието, за да им показва, че имало сърби, но жителите на Черногорието сърби ли са? Те всички говорят български език, само че манастирът стана причина, та селяните се разделиха на сърби и българи, тъй че тия изменения са станали от 1878 до 1895 година и положението е вече установено. Сега, който е българин, е българин, и който е сърбин, е сърбин.

Наистина, сръбското правителство сега поддържа тук мъжка гимназия и девическо педагогическо училище и чрез тях се старае да привлича народа към себе си, но няма никакъв успех. Някои българи прашат там децата си по причина на бедност, като стипендианти, или поради политически интереси, но те са твърде малко и често се връщат пак в нашите училища. Тъй че, аз не виждам никаква опасност от сръбската пропаганда, стига ние да не правим грешки.“

„Вярно е, прибави Митрополит Синесий, — че сръбските крале в XIII век са владели Скопие и други македонски градове, но те са ги владели като християни, носили са титлата *Крал сербом и болгаром* и не са имали намерение да посърбяват българите с изкуствени средства. Същото е било и с Ипекската архиепископия, която в 1219 година е била отделена от Охридската архиепископия, но пак е носила титлата *Първа Юстинияна всей Сербий и Болгари*.“

Престоях петнадесет месеци в Скопие. Виждах се с учители, с граждани и със селяни. Посетих и града Враня. Получих и отпуск и пътувах от Скопие за София и обратно. Имах възможност да проверя всичко онова, което ми бе разказал владиката Синесий. Навсякъде чуха да се говори един и същи език — българския и едно и също наречие — шопското. Дори на пазара направи ми силно впечатление обстоятелството, че всички народности правеха пазаръците си на български език — шопското наречие, като че то беше официалното и всичко това ме изненадваше.

Преди да отида в Скопие, аз мислех, че всичко това, което е зад Рила и Родопите, е Македония и там ще намеря да се говори македонското наречие, но навсякъде слушах шопското наречие.

Един ден гавазинът ми извести, че дошли от с. Кучевище селяните — българи и сърби — и искали да се съветват с мене за спорна гора с друго село. Те влязоха в кабинета ми и почнаха да ми разправят работата. Пръв говори българският кмет. След него сръбският. Последният почна с думите: „Господин агенте, ние сме от другото партию“. Разбрах, че искаше да каже, че той е сърбин и

сръбски кмет на селото. От по-нататъшните им разговори чух, че те говорят един и същи език, без никаква разлика.

След няколко дни се видях пак с Митрополита и му разказах за този случай и той ми каза: „Аз ви казах и по-преди, че тук народът е все един — българи. Аз съм родом от Кюстендил, бил съм дълги години в Щип епископ, преди освобождението. Живял съм и във Враня. Щипската епископия зависеше от Кюстендилската Митрополия, а Вранската — от Скопската, и навсякъде се говори един и същи език, едно и също наречие. Същото е и в Тетово, Кратово, Куманово, Kochani и Криворечна Паланка. Скопският Митрополит носи и титлата *Екзарх на Горна Мизия*. Македонското наречие почва между Скопие и Велес. Велес по-преди административно принадлежеше към Солунския вилает, но от десетина години турското правителство го присъедини към Скопския вилает, но, както знаете, във Велес има отделен митрополит. Шар и Морава са границите на българския език. Оттам нататък почва сръбският, който е също славянски език. Разликата се състои главно в това, че българите употребяват члена, а сърбите — не. Тук политиката направи от религията и народността едно търговско предприятие и много повреди на религията и националността. Днес един гражданин или едно село, разсърдени за нещо на Българската митрополия, отиват и се записват патриаршисти, респективно сърби, а пък тия, които се оскърбят от Гръцката митрополия, се записват българи, но и на едните и на другите материенят език е българският. Такива, обаче, са малко.“

От всичко, което научих през пребиваването си в Скопие, дойдох до окончателното убеждение, че границата между древна Македония и древна Дардания, за които пишат древните историци и за които имах смътни понятия, е между Скопие и Велес, нейде към гара Зеленичево, дето се е намирало и отечеството на Юстинияна, според свидетелството на някои историци, но особено впечатление ми правеше факта, че както сърби, тъй и българи наричаха реката Морава — *Българска Морава*, което название реката е носила от векове.

## II

През септември, 1902 година, бях преместен на същата длъжност — български търговски агент — в Серес. Тоя град ми беше познат още от 1886 година, когато преседях в него два дни като емигрант от Стамболовия режим, и още тогава градът ми направи поразително впечатление с приликата си на града Пловдив от турско време, било с благоустройството си, било с културата или с народонаселението си. Сега там имаше Мъжко Педагогическо училище, в което се учеха ученици от окръга, защото градът беше вече погърчен и в него имаше около четиридесет български семейства. Към Серския окръг принадлежаха околиите: Неврокопска, Горно-Джумайска, Мелнишка, Петричка, Демир-Хисарска, Разложка и Зъхненска. Всички тия околии бяха населени с българи, освен Серската околия, в която, покрай Егейското море, имаше около двадесетина села, населени с гърци, както и в Зъхненската околия. Реката Струма беше границата между Солунския и Серския окръзи, при все че и двата окръга съставяха един и същи вилае — Солунския.

При мене почнаха да дохождат хора, както от Серските околии, тъй и от Солунските: Кукуш, Дойран, Порой и др., и можах да направя разлика между говоримите им наречия. Всички жители от Серския окръг, с изключение на горноджумайци, които говорят шопското наречие, ми говореха на чисто тракийско наречие, и то планинското, което се говори по целите Родопи, от Чепинското корито до Дедеагач. А всичките жители отвъд Струма, от Солунския окръг, ми говореха на македонското наречие.

И в двата окръга не само акцентът беше различен, но още и съкращенията на имената и самите имена. Така например, Серци казват на Ангел — Яню, на Христо — Ристю, на Димитър — Митю, а Солунци казват на Ангел — Анго, на Христо — Ицо и на Димитър — Митре или Мите.

Но не само това. Имената, които се кръщават из Родопските села: Харизан, Кипра, Писан, Дечо (Неделчо), никак не се срещат между

Солунци, дето пък се срещат имената: Търпо, Темелко, Толе (Апостол) и др.

Реката Струма служи за граница на тия различия и неволно си спомних за онова, що бях чел от древните историци, че реката Струма още от времето на Херодота и другите древни историци е служила за граница между Тракия и Македония. Яви се тогава въпросът, как днес, след двадесет и четири века, тъй рязко да се отличават на тая граница двете наречия — тракийското и македонското? Филип II, македонският цар, още преди двадесет и три века е превзел земята от Струма до Места, в която се включват и Серския и Драмския окръзи, от тракийските царе, и от тогава и до днес тая земя носи името Македония. Как, в продължение на толкова дълго време, питах се аз, тия две наречия не са могли да се обединят? Дали това е случайност, съвпадение или има своите исторически причини? Заключих, че това не може да бъде нито случайност, нито съвпадение, а трябва да има дълбоки исторически причини. Спомних си, че когато отивах в Скопие, мислех, че отивам в Македония, а се намерих в Западна България, а и тук, в Серес, мислех също, че дохождам в Македония, а се намерих в същност в Тракия. Как да се обясни тоя факт, и не можех да го обясня другояче, освен, че теориите за историята за нашия произход са коренно погрешни.

### III

След петнадесетмесечно пребиваване в Серес, бях уволнен от длъжността български търговски агент и се завърнах в България. Обаче от това, което установих в Македония, у мене заседна дълбокото впечатление, че преподаваната теория в нашите училища — че българите дошли от Волга, че били от татарски произход или пък, че те намерили славяни на балканския полуостров и от тях образували българската държава — ми се видя съвършено несъстоятелна, защото от преподаваната българска история излиза, че само царете Симеон и Самуил са могли да разширят царствата си в по-широк мащаб, обаче тяхното царуване, вкупом взето, не е траяло повече от 50–60 години; ето защо, видя ми се невероятно, че те са могли да наложат името българи на славяните, живущи под византийска власт, в толкова късо време, особено като се има предвид, че те са били постоянно във войни и насконо след тяхната смърт славяните с векове са останали под византийска власт. Виждаше ми се невероятно и това, че славяните са минали Дунава безпрепятствено и са се поселили на Балканския полуостров в ония времена, когато Римската империя е имала крепости и гарнизони на Дунава и на Балканския полуостров, по онова време, са живели тракийски, македонски и дардански племена. Прочее, как са могли славяните да образуват три различни наречия точно в границите, дето са живели тракийските, македонските и дарданските племена?

Срещах се с учители по българска история в нашите гимназии и често спорехме по въпроса за произхода на българите. Аз изказвах своя възглед, че живущите днес българи на Балканския полуостров са били тук и в праисторическите времена, но нашите историци с една упоритост, граничеща до фанатизъм, поддържаха теорията, че българите са дошли от Волга, че Аспарух е основал първата българска държава, като смесил своите татари със славяните на Балканския полуостров, подчинил ги и им наложил името българи.

Аз не съм историк, но от детинство винаги съм се старал да прочета всичко, което се е писало по българската история. Предвид сериозността на въпроса, предвид, че историческите издирвания не могат да бъдат монопол на учените и предвид на сложилото се в мене убеждение за произхода на българите, реших и аз да направя една историческа справка.

Като прочетох Момзеновата *Histoire Romaine*, заключих следното:

1. Че културата, след като се е зародила у финикийците и египтяните, е преминала у гърците, дето е добила широко развитие.

2. Че гърците, вследствие културата си, са станали господари на Архипелага, на Средиземно, Адриатическо, Мраморно и Черно морета.

3. Че гърците са държали в ръцете си всичката търговия по тия морета и с цел да експлоатират населениета, които са живели на сушата, образували по крайбрежията гръцки колонии и търгували с населениета на сушата, като им давали главно мехове с вино в размяна с роби. Всичките тия населния, те наричали с общото име „варвари“ и всеки, който не е бил грък, е бил за тях варварин.

4. Че римляните, след като покорили цяла Мала Азия, Елада, Македония и Одринското Царство, оставили пак в целия изток гръцкият език за господствуващ, защото римляните считали, че гръцкият език имал превъзходство над латинския и че в Рим никой римлянин, който не знаел гръцки, не се считал за образован човек.

Прочетох след това книгата „Извори за старата история и география на Тракия и Македония“, преведена от Г. И. Кацаров и Д. Дечев. В нея намерих какво са писали древните гръцки и латински писатели за Балканския Полуостров.

а) Първият от тях е *Херодот*, живял в V век преди Христа. Той описва похода на персийския цар Дарий против скитите, които живели отвъд Дунава. Дарий преминал Босфора, влязъл в Европа и, покрай брега на Черно море, стигнал до Дунава, на устието на който имало град Дунав (Истър), гръцка колония. По пътя си минал през гръцките градове Созопол и Месемврия. По местата, през които минал, живели тракийските племена: гетите, мелахленците, андрофагите и неврите.

Тракийският народ бил най-голям след индийския, и ако бе бил единодушен и под властта на един господар, би бил непобедим и по-

сilen от всички народи. Тракийците носили много имена, всяко племе според страната си, и обичаите им били еднакви във всяко отношение, с изключение на гетите и тривеите, които живеели над крестоните.

Дарий, след заминаването си, оставил своя военачалник Магабаз да покори тракийците, и Магабаз ги покорил, освен тия, които живеели около планината Пангей (Парнар-даг).

Дариевият син, Ксеркс, предприел поход срещу атиняните. Той преминал Дарданелите през Галиполския полуостров, минал покрай брега на Егейското море и стигнал до река Места. Край морето били Елинските градове Енос, Марония, Диケー и Абдера.

Тракийските племена, през чийто земи минал Ксеркс, били: пети, киконци, бистонци, санеси, дерсеи и сатри. Сатрите живеели по високите планини, покрити със сняг и се отличавали с храброст. Дотогава те не били покорявани от никого и само сатрите от тракийските племена били запазили свободата си.

След това Ксеркс преминал реките Ангиста, Струма, Вардар и стигнал до Тесалия. По пътя му живеели: пеонците, дебрите и други племена, и от всички забрал войска със себе си.

След това Ксеркс се завърнал на Дарданелите почти без войска, като оставил заболелите си войници в Тесалия, в Серес, в Пеония и в Македония.

Херодот не говори нищо за одриските царе, а само споменава, че Дарий преминал в похода си през земята на одрисите. Относно Македония, Херодот дава само родословието на македонските царе, черпено, както изглежда, от преданието и от митологията.

б) *Тукидит* е писал към края на V век, преди Христа. Той говори вече за одришкия цар Ситалка, син на Тереса, и за македонския цар Пердикас, син на Александра. Ситалк обявил война на Пердикас за едно неизпълнено от последния обещание, и когато потеглил от одриската земя, повикал под оръжие живущите между Стара планина и Родопите тракийци, над които властвувал чак до морето (именно до Черно море и до Дарданелите), после гетите отвъд Стара планина, и другите племена, които живеели от сам Дунава, по-близо до Черно море. Гетите и другите племена в тоя край били съседи на скитите и били въоръжени като тях: всички били конници-стрелци.

Ситалк повикал още и независимите тракийци, мечноносци, които живеели в Родопите и подвластните му пеонски племена, които били

крайните народи на държавата му, простираща се до река Струма.

Ситалк влязъл в Македония до реката Вардар, опустошил Халкидика и Беотика, и след един поход от тридесет дни, се върнал назад без резултат, само че братовият му син, Севт, взел за жена Стратоника, сестрата на Пердикаса.

В Македония по онова време имало много племена, които имали свои царе. Те били: пиерейци, халкидикяни и други, освен същинските македонци. Земята на всички тия племена се наричала Македония.

Ситалк умрял и след него одриски цар станал Севт, който събирал много данъци и подаръци от всички варварски народи, както и от гръцките градове, над които властвувал. Държавата му се простирала от град Абдера (близо до устието на река Места) до Черно море.

в) *Ксенофонт* живял до около 355 година преди Христа. От разказите му излиза, че имало две одриски Тракии: Горна и Долна. В Горната бил цар Медока, а в Долната — брат му Месад. Последният владеел над меландитите, тинайците и транинсите (около Странджа планина), бил изгонен от тая страна и умрял от болест. Син му Севт бил малолетен и израснал при Медока. Като станал пълнолетен, Севт поискал войници от чично си, който му дал такива, за да възвърне бащината си земя, обаче, войниците били малко и Севт живял от плячката, която добивал в бащините си земи.

По това време Ксенофонт бил взел участие в похода на спартанците против персите и беотите. Те стигнали до Витиня, която до брега на Хераклея била населена с азиатски траки, възпрепятствуващи им да минат в Азия и те се върнали във Византия.

Византия бил гръцки град и те били поканени от Севта, който се намирал на десет километра от там, да му помогнат да си възвърне бащините земи срещу плата и храна на войниците. Те му помогнали и Севт си възвърнал земите.

От разказите на Ксенофона се вижда, че той е бил атинянин и със Севта се разговарял чрез преводач, при все че Севт разбидал гръцки.

Според Ксенофона всички тракийци, включително и азиатските, били варвари.

г) *Скилакс* писал в 356 година, преди Христа. Той описва границите на Тракия около моретата до Дунава, като изброява

гръцките градове на крайбрежието. При старите градове на Черноморския бряг, Созопол и Месемврия, той притурил и градовете Варна и Мангаlia.

д) *Псевдо-Скимнос* писал около 185 години, преди Христа. Той също описва крайбрежните морски градове, като прибавя Балчик и Каварна.

От известията на тия петима писатели се вижда, че от Балканския полуостров тъм са били известни само Македония до Рила и Тракия до Стара планина и покрай Черно море до Дунава.

За другите части на полуострова те са имали съвсем неопределени и мъгляви сведения.

Като описва, че гетите вярвали в безсмъртието, Херодот казва, че на това ги научил Салмоксис, който по-преди бил роб на Самос, но това Херодот научил от гърците, които живели в Калиполския полуостров и край Черно море. Явно е от това, че гръцките историци са добивали своите известия само от гръцките колонисти по бреговете на моретата. Ксенофонт е бил лично в Тракия, но той говори само за Тракия, от Босфора до Мидия и Калиполския полуостров, дето траките не били гърци и говорили свой език.

Следователно, от известията на тия писатели се вижда, че племената, които са носили названието тракийски народ, както и македонците, не са били гърци. Собствено тракийски и македонски народи не е имало, а названията Тракия и Македония са били географически понятия. В тях живели разни племена, които носили имената на местата си, без да се знае какъв език са говорили; тия племена били за гърците все варвари, а гръцки градове имало край бреговете на моретата, като всеки отделен град образувал царство.

Последен от гръцките историци е *Страбон*. Той е живял до 19 година, след Христа, когато римляните били вече покорили Тракия и Македония и по-голямата част от Балканския полуостров.

Ако и да говори доста митологично и фантастично, все пак Страбон дава по-широки сведения за Балканския полуостров. Той вече говори за мизи, даки, гети, скордиски, трибали и афтариати, скити, пироти и тесалийци. Той споменава вече и за Дардания. Сkitите, мизите, гетите, даките и скордиските живели между Адриа и Черно море, а афтариатите по бреговете на Адриатическото море. Според преданието, цяла Елада в старо време била населена от варвари, а и

във времето, в което е писал той, тя имала в съседство варварска област.

В Тракия имало двадесет и две племена, а в Македония, Тесалия и Албания, които той описва заедно, живели многобройни племена. Обаче, и той не говори нищо за езика на тия племена, освен, че даките и гетите говорили един език.

Каква писменост са имали траките и македонците, никой нищо не казва, обаче, от монетните издирвания, излиза, че одриските и македонските царе са употребявали гръцката писменост.

При все че границите между Македония и Дардания, както и тия между Тракия и Дардания, не са точно определени, но по съществуващите днес наречия, можем смело да ги определим, че са били между Велес и Скопие и между реките Искър и Морава.

\* \* \*

Римляните покориха Македония в 158 година, преди Христа, в 27 година, преди Христа, покориха Тракия, а към края на първия век — целия Балкански полуостров. Техните писатели са писали следното за Полуострова:

а) *Помпоний Мела*, около 44 година, след Христа, писал за стария свят. Той пише, че Тракия се намирала най-близо до скитите и я обитавал един народ, който носил разни имена и имал разни обичаи. Някои от тях били диви и посрещали твърде охотно смъртта, особено гетите.

б) *Плиний*, живял до 79 година, след Христа. Писал е за географското положение на Македония, в която, според него, живееели 150 народи и след това изброява планините и градовете на Македония. Дава също географски и етнографски данни за Тракия. Той повтаря почти описанията на гръцките писатели, само че споменава вече и града Пловдив, който тогава се наричал *Trimontium*, а по-преди Филипопол и Понеропол. Отвъд Стара планина живели: мизи, гети, еди, скоугди, клири, над тях ариати и скити, а около бреговете на Черно море: морисени и ситони.

в) *Тацит*, живял до 120 година, след Христа. Най-важното от писаното от него е за последните борби на тракийците с Рим.

Той пише: „В консулството на Лентула, Гетоника и Г. Калвизация (26 година, след Христа) били решени триумфални почести за Попея Сабина, понеже съсипал тракийските племена, които живеели по планините без култура и затова били много упорити. Повод за въстанието, освен техния нрав, било, че не искали да допускат набор и да дават на нашата войска най-здравите си хора. Те дори били навикнали да се покоряват и на царете само, когато им скимнело, па и когато пращали помощни войски, назначавали свои предводители и воювали само със съседните народи. Сега обаче се пръснал слух, че ще ги разпръснат и влачат по разни страни, смесени с други племена, но преди да се заловят за оръжие, пратили посланици, които да припомнят за приятелството и покорността им, като заявили, че тия неща ще си останат и занапред, ако не ги натоварят с ново бреме, ако пък искат да им натрапват робство, като на победени, у тях има желязо, младежи и решителност, за да защитят свободата си или да умрат. Същевременно те оказвали помощ на своите крепости, съградени върху скалите и на прибраните там техни жени и родители и заплашвали със заплетена, тежка и кръвопролитна война“.

Сабин събрал голяма войска и след кръвопролитни боеве ги победил. Настъпилата много рано сурова зима в Стара планина попречила да бъдат покорени и останалите племена, било със сила или с обсада.

г) *Ариан*. Той живял около 95 — 175 година, след Христа.

Ариан пише за походите на Александра Велики към Дунава и към Илирия.

д) *Клавдий Птоломей*. От сведенията, които той дава, се вижда, че след като завладели Балканския полуостров, римляните направили ново административно деление, като образували четири провинции: Горна Мизия, Долна Мизия, Тракия и Македония.

Горна Мизия почвала от Скопие и стигала до Далмация. В нея влизали и градовете Белград и Ниш.

Долна Мизия почвала от реката Цибър до Аксиопол (при Черна вода) и от Дунава до Стара планина.

Тракия почвала от Стара планина и свършвала на юг до Мраморно и Егейско морета и до Византия, а на запад до река Места.

В границите на Македония влизали Тесалия и Албания.

От описанието на Клавдий Птоломея изпъкват вече градовете: Белград, Ниш, Скопие, Свищов, Русе, Силистра, Тутракан, Хърсово, Кюстендил и други, от които само Пловдив, бил споменат от Страбона.

Тракия била разделена на стратегии и София, която съставя особена стратегия (войводство), била причислена към тракийските стратегии.

Птоломей Мела говори вече за Тракия и Македония, като за исторически единици, и дава нови имена на населенията, които я обитават, между които изпъкват албанците.

След тоя историк, до края на III век, след Христа, ние нямаме вече известия какво е ставало в Балканския полуостров. И трябва да предполагаме, че всичко е било мирно и тихо и населенията са заживели и са се развивали в предишните условия.

В IV век, след Христа, на Балканския полуостров станали най-съдбоносните събития, не само за населението на Полуострова, но и за целия свят, защото в началото на този век римският император Константин Велики приел християнската вяра. Той пренесъл столицата си от Рим във Византия и в края на този век (395 год.) Империята се разделила на две части, на Източна и Западна, или на Византийска и Римска. Тук му е мястото да се попитаме: какво стана със старите населения на Тракия, Македония и Дардания, Епир, Тесалия и Албания, след III век? Изгубиха ли се, избиха ли ги или са били погърчени и поримчени, както претендират някои историци?

Ако бяха избити и изгонени, поримчени или погърчени, все трябва да има някакво доказателство за това. Напротив, общоприето е в историята, че римляните никога не са унищожавали покорените от тях народи. Наопаки, след като покорявали народите и им налагали политическата си власт, римляните им давали известна автономия, като назначавали местни архонти за управители на населенията. Ако ли пък бяха поримчени или погърчени, трябва да днес да имаме на Балканския полуостров римляни или гърци, но римляни няма никак, а гърци има само по крайбрежията на моретата, дето са били и преди двадесет века.

Най-правдоподобното е да вярваме, че населенията на Тракия, Македония, Дардания, Епир, Тесалия и Албания са съществували и през IV век.

След III век на Балканския полуостров настъпила нова ера, в която вероятно и въпросните населния са взели участие, след като християнската вяра е станала господствуваща и се е прогласил за господствуващ принципа на Апостола Павла, че в Черквата Христова няма нито елини, нито юдеи, нито скити, нито варвари, а само хора равни помежду си.

## IV

След тия справки от древните писатели, проследих нашите историци, които са писали за произхода на българите.

От тях най-важният и най-авторитетният е безспорно Марин Дринов. Иречек, Златарски и всички други поддържат теорията на Дринова, а именно, че вестготите, хуните и остготите въртували на Балканските полуостров в продължение на един век, от 376 до 476 година, че през това време не само населението оредяло, но също и птиците и рибите, че славяните почнали да преминават Дунава, от север, и населили и изпълнили Балканския полуостров, а около 680 година, след Христа, при река Волга в Русия, съществувало едно царство, което се наричало България и имало за цар Кубрат. Кубрат умрял и синовете му разделили царството на пет части, като единият от тях Исперих, когото византийските историци нарекли Аспарух, със своята дружина, която не била голяма, а само няколко десетки хиляди души, дошли на Дунава и с позволението на тогавашния византийски император, преминали Дунава и се преселили в Добруджа. По-късно Аспарух покорил осемте славянски племена, които се намирали между Дунава и Стара планина, и по този начин турил основа на Българската държава.

Приемниците на Аспаруха разширили по-късно държавата и всички присъединени към нея славяни получили името българи.

Аспарух и дружината му били финско-чудско племе или пък туранско, смесили се с местните славяни и понеже били малобройни, българите се изгубили в славяните, като не оставили никаква дира от езика си.

Знае се, че преди Дринова чуждите историци поддържали теорията, че българите на Балканския полуостров били от турско-татарски произход, все като се основавали на византийската легенда, че българите са дошли от Волга и от нея получили името си. Легендата, че Кубрат разделил царството си между петте си сина съществувала още от времето на Херодота. Последният, като говори,

че гетите вярвали в безсмъртието на душата, пише, че те имали един мъдър цар Бейребиста, който увеличил царството и убедил народа си да изкорени лозята, а след смъртта му приемниците му разделили неговото царство на пет части.

Дринов обаче, като взел предвид факта, че на Балканския полуостров живеят все славяни и че не е било възможно татарите да са се обърнали на славяни, приел една смесена теория, по аналогия на онова, което е станало с галите, които получили името си от франките, както и славяните в Русия, които получили името си от варягите. Според тая смесена теория на Дринова, волжките българи наложили името си на славяните от Балканския полуостров.

Но нека видим какво вярно може да има в тая теория — било че славяните са се преселили на Балканския Полуостров от III до VII век, след Христа, било че волжките българи са наложили името си на тия славяни.

По въпроса за преселването на славяните Дринов се основава главно на това, че според византийските историци, след като вестготите получили позволение от византийския император и се настанили на Полуострова, те се усилили по причина на слабостта на Византийската Империя, започнали да опустошават Полуострова и след 25 годишно опустошление, вестготите напуснали Полуострова и се преселили в Италия. Хуните, след като се настанили в Панония, опустошавали също полуострова, а след тях и остготите, които също в продължение на двадесет години опустошавали Полуострова и се преселили в Испания.

Преди всичко, трябва да признаям, че както древните гръцки писатели, така и по-новите, византийските, всяко са обичали да пишат легендарно и да преувеличават цифрите и събитията. Така например, Херодот още е писал, че Ксеркс, като преминал Дарданелите и Калиполския полуостров при Енос, преброил войската си, която била 1,700,000 души. Също и другите гръцки историци, които са писали за войните между персите и гърците, все дават големи цифри и питаме се — възможно ли е Ксеркс да е имал такава голяма войска в онова време, когато впоследствие той пак се върнал на Дарданелите почти без войска?

Следователно, трябва да вярваме на писаното от тия историци само дотолкова, доколкото то се оправдава от логиката и от следите,

останали от описаните събития.

Така например, Софроний Врачански, като разправя, в края на 18 век, за опустошенията, които направили кърджалиите във Врачанско и Видинско, казва: „Селата не останаха, човеците избягаха по Влашко и други страни“. Но не виждаме ли днес, че във Врачанския и Видинския окръзи не са станали никакви изменения по отношение на населението?

Тъй че, на тия писатели, повечето от които не са били съвременници на събитията, но са писали повечето въз основа на съществуващите предания, често погрешни или преувеличени — на тия писатели можем да вярваме, че остготи, хуни и вестgotи са правили опустошения, но те са били временни и не са имали никакво влияние върху съдините на населенията; понеже не са били многочислени, те са правили само плячкосвания, защото, ако бяха многочислени, те щяха да останат на Полуострова и нямаше да се преселват в Италия и Испания.

Ако днес, при съществуване на телефони, телографи и железници, събитията не се описват вярно, какво да кажем за ония времена, в които и писмеността е била съвсем слабо развита, и съобщенията съвсем първобитни.

От вестготите, хуните и остготите не са останали никакви следи на Балканския полуостров, както и от аварите, които са нашествували в VI век. Ето защо, не може да се приеме, че техните нашествия са били от такъв характер, който би могъл да измени вида на населенията в Полуострова, а камо ли да го обезлюди. Впрочем, за обезлюдяване и дума не може да става, защото имаме свидетелствата на Църковните писатели, че в 347 година в София се е събирал Вселенски събор, в който са взели участие пратеници на Панония, Мизия, Дакия, Македония, Тесалия, Епир, Тракия и Родопа.

От това се вижда, следователно, че разпространението на християнската идея е била в най-голямата си сила в IV век, че населенията на Балканския полуостров били прегърнали единодушно тая идея. От друга страна, Римската империя била по онова време в силата си. На Дунава имало крепости и гарнизони, — тогава, как е било възможно, щото една орда, на която единствената цел е била плячката, да може да обезлюди населенията на цяла Империя?

Наистина, от новелата на императора Юстинијана от 535 година се вижда, че Атила бил превзел града Сирмиум (при днешния Петерварадин) и управителят Апений избягал в Солун, но това нашествие на Атила съвсем не означава обезлюдяване, тъй че теорията, според която Балканският полуостров бил обезлюден през V век и вследствие на това е почнало заселването на Полуострова от славяните, трябва да се изключи, защото, ако римляните, най-силната държава, са могли да покорят Балканския полуостров едва в двеца и петдесет години, как едни племена, които са се заселили в Римската империя с пълномощие, са могли да обезлюдят този Полуостров?

От сведенията на историците виждаме, че вестготите са дошли на Балканския полуостров с пълномощие, че по-късно Аспарух дошъл пак с пълномощие, както и други племена, от което трябва да заключим, че всички чужди племена, които за временно или за постоянно пребивават, са преминавали във Византийската Империя, са идвали с пълномощието на императора, освен Атила, който е влязъл в Империята със сила, тъй че следва въпросът: как са се преселили славяните на Полуострова, с пълномощие или със сила?

И в единия и в другия случай, ако това преселение бе станало, то трябва да бъде отбележано от историята, но подобно нещо ние не виждаме.

От Херодота и от Тукидита узнаяваме, че на Родопите живели независими тракийски племена, които не били покорявани от никого, а от Тацита узнаяваме, че римският военачалник Попей Сабина покорил тия племена близо 50 години след падането на Одиското царство, след като събрал голяма сила и след кръвопролитен бой, обаче, и той не могъл да покори всички племена, защото зимата му попречила. Ако Попей Сабина с такава сила едва е могъл да ги покори, как са могли славяните да ги изместят от жилищата им и да се настанят те? Защото днес Родопите са населени само от славяни.

Това е един пример само за родопците, а какво да кажем за всички други славяни, които населяват Балканския полуостров, от Дунава до Мраморно и Егейско морета, включително и Калиполския полуостров?

Следователно, трябва да заключим, че славяните са били на Балканския полуостров от памтивека, като са минавали за варвари до IV век с разни наименования, според мястото, което са населявали, а

след въвеждане на Християнството на Полуострова, те са почнали да стават известни като хора равни вече с другите народи, гърци и римляни. През IV и V векове, славяните са имали вече достатъчно възможност, като християни, да вземат участие в културата и ето защо, ние виждаме в редовете на византийските военачалници да се явяват и славянски имена: Оногост, Острой, Всеград и Велизарий.

Градът Византия, след като станал столица на Империята, се нарекъл Константинопол, а тогава вероятно и славяните са го нарекли Цариград. Той град е бил център както за разпространението на християнството, така и на общата култура, и ние не можем да не признаем ролята, която е играл той за култивирането на бившите варвари.

След като християнската вяра станала господствуваща в Империята, господствуваща била и теократическата идея, и всеки христианин добивал всичките почести и достойнства в държавата, както по-късно това ставаше с мюсюлманите в Турската Империя. Народностната идея, която се разви в по-новите времена, тогава е била непозната и това е дало възможност на бившите варвари да изпъкнат с истинския си образ — славяни.

Нашите историци, като се основават на византийските, твърдят, че от V до VIII век целият Балкански полуостров се ославяни.

Това е безспорен факт, но въпросът е, дали славяните през това време са се преселили на Балканския полуостров или пък те са били тук и преди IV век, и само християнството е бил факторът, който им е дал възможност да добият истинския си образ и да бъдат открити от византийските историци като новодошли на Полуострова хора?

Като се има предвид:

1. Че древните историци Херодот, Тукидит, Ксенофонт и Страбон твърдят, че Балканският Полуостров бил населен от варвари и Елада граничела с варварска област и с нищо не е доказано, че тия варвари по един или друг начин са били изтребени, и че границата между Тракия и Македония била река Струма, а същата река и днес, след двадесет и четири века, е пак граница между тракийското и македонското наречие на българския език;

2. Че днес на Балканския Полуостров живеят само славяни, освен албанците, покрай Адриатическо море, от които вековете и гръцката култура са могли да погърчат само Епир и Тесалия и някои

покрайнини в Източна Тракия, — и наречията на тия славяни се разделят от реките Струма, Морава и Искър;

3. Че на византийските летописци не може да се дава никаква вяра, колкото се касае до определение имената на народите, защото те смесвали имената българи, славяни, хуни, хугундури, анти, остготи, вестgotи, без да са познавали отблизо народите, за които са писали само по слух и предание и с това са заблудили всички по-нови историци, трябва да се дойде до убедителния факт, че славяните, които са днес на Балканския Полуостров, са били тук и в праисторическите времена.

Ако византийските хронографи са писали, че император Анастасий направил „Анастасиевата стена“, за да се пази от скитите, мизите и българите, че в VII век е имало славянски нападения по целия Балкански Полуостров, дори до Пелопонес, и че в VIII век те нападнали и Солун, това трябва да се разбира, че са били нападения от вътрешен характер, бунтове, направени от местните славяни, които са били близо и до Цариград, и до Солун, и до Пелопонес, и които славяни са се представлявали за византийците като идещи от вън страшилища.

Нима тогава не е имало амбициозни хора, дори всред архонтите, които, ръководени от мисълта за власт или за грабеж, да не са повдигали бунтове? Ние виждаме дори в Турската Империя, в началото на XIX век, двама валии, Янинският Али Паша и Видинският Пазвантоглу, да се прогласяват за независими единадесет века по-късно, а камо ли в VI и VII векове, когато е имало грамадна разлика в културата? От тия бунтове можем да заключим само това, че народностното съзнание на славяните е почнало да се развива и като плод на това развитие поникнали Българската и Сръбската държави.

Най-новата история на Балканските държави достатъчно доказва това повторение на историческите събития.

# V

При проверката, която реших да направя, аз проучих и брошурута от 1869 година, превод Н. Михайловскаго, под заглавие: „Исторически изследвания за Одиската и Ипекската архиепископии“. В нея се печатат документи, както по учредяването на тия архиепископии, тясно свързани с нашия произход, така и по унищожаването им.

В тая брошура са напечатани в превод:

1. Новелата на императора Юстинияна I до Архиепископа на „Първа Юстинияна“ от 28 април, 535 година, след Христа;
2. Актовете за унищожението на двете архиепископии от 1766 и 1767 години;

Едно писмо от Вселенския Патриарх до Архиепископа на „Първа Юстинияна“, в което последният се титулува: „Архиепископ на Първа Юстинияна и всей Болгарий“.

От казаното в тия документи излиза:

1. Че император Юстиниян основал в 535 година Архиепископията „Първа Юстинияна“, на която били подведомствени епархиите от Средиземна Дакия, Прибрежна Дакия, Втора Мизия и Дардания, епархията Превалитана (Дурацо), Втора Македония и част от Панония, която е в Бечанското окръжие, т.е. всички епархии от Костур до река Искър и до Далмация;

2. Че в 1219 година, когато българите били по-слаби, а сърбите по- силни, вследствие искането и политическия натиск на сърбите, от тая Архиепископия са били отделени епархиите от Скопие до Далмация и съставили особена архиепископия, която се нарекла Ипекска;

3. Че от актовете за унищожението на тия две архиепископии се вижда, че към Охридската Архиепископия са принадлежали епархиите: Костурска, Битолска, Воденска, Корчанска, Велеградска, Струмишка, Гревенска, Преспанска, Дебърска, Корска и Велешка, т.е. точно тия епархии, в които се говори македонското наречие, а към

Ипекската архиепископия принадлежали епархиите: Скопската, Кюстендилската, Нишката, Самоковската, Призренската, Ново Пазарската, Босненската, Ужицката, Херцеговинската и Белградската.

Че архиепископията „Първа Юстинияна“ е носила и титлата „всей Болгари“. Тая титла на архиепископа на „Първа Юстинияна“ се потвърждава, впрочем, и от Църковните писатели от VI век, а Ипекската архиепископия е носила същата титла с приложение „всей Сербий“. Така че, архиепископът на „Първа Юстинияна“ е носил титлата „всей Болгари“ от 535 година до 1767 година, т.е. в продължение на 1232 година.

От тия документи се потвърждава и известието на Страбона, че Македония се е делила на две части: на Прибрежна Македония, в която влизал Солун и крайбрежията, и на Втора Македония, на която главен град бил Пелагония (Битоля).

Предвид на тия документи и данни, явява се въпросът: от где сме получили името българи? От волжките българи ли? Според византийските и нашите историци волжките българи са се поселили в Добруджа във втората половина на VII век: в такъв случай, как са могли те да дадат на местните славяни името българи, когато македонските и дарданските славяни 150 години по-напред са носили това име?

Но не са само горните документи, които свидетелствуват това. Така, професор Г. Ценов в своята „История за произхода на българите“ пише, че в Британския музей имало една карта със съчиненията на Св. Йеронима от 270 до 338 година, в която се споменавало името „българи“ и че в една хроника, която, според Момзена, датирала от 235 до 238 година, като се пояснява потеклото на народите, се споменават и българите. Така че, тия данни опровергават и аналогията на Дринова, че ние сме получили името българи от волжките българи, както галите получили името си от франките и русите от варягите. Щом не сме получили името българи от волжките българи (по-вярно е да приемем, че Аспарух и дружината му, ако са били татари и са дошли от отвъд Дунава, те са приели името българи в България, а не са го донесли от Волга), — явява се въпросът: от где и как сме получили това име?

Изследванията на професорите Иван Шишманов и Юordan Иванов по тоя въпрос при река Волга и развалините при града Болгар

не доведоха до никакъв резултат, освен че там циганите се казвали „българи“. Следователно, трябва да търсим други източници.

Според моето мнение, името българи сме получили от римляните, а това име по-рано вероятно са носили и епирците, тесалийците и сърбите и най-после, то е останало само наше по следните причини:

1) От Момзеновата „Римска история“ се вижда, че римляните са покорили най-първо Епир и Тесалия, а след тях Тракия, Македония, Дардания и Илирия, и че Епир и Тесалия са се населявали от славяни, за което свидетелствуват названията на местностите, реките и селата там, а за Епир специално свидетелствува Хрисовула, издаден на „Янинската Свободна Славянска община“ от императора Андроник Старши в 1319 година, след Христа. (Г. Занетов, Западни Български земи и Сърбия); за Тесалия свидетелствува записката от Мела от IX век, спомената от Дринова и Иречека, която казва, че Омировите мирмидоняни, с Ахилеса начело (тесалийци), едно време се казвали мирмидоняни, а сега „болгаре“. Следователно, трябва да заключим, че името българи е било дадено тъм, защото римляните, като са ги покорили и разчистили с династиите им и с всички хора, свързани с властта, които или са избили, или изпратили като роби в Рим, видели, че останало едно просто население, което не е имало нищо общо с властта, ето защо, те го нарекли *Bulgaris* (простолюдие), но епирците и тесалийците, след като се погърчили, изгубили това име;

2) Че римляните, след като покорили Македония, Тракия и Дардания, дали това име и на техните населния, които не са се различавали от първите, ето защо, ние виждаме, че Архиепископията „Първа Юстинияна“ носи титлата „всей Болгарии“;

3) Че македонците най-правилно са приели името „болгари“ от *bulgaris*, което по-късно е усвоено и от църковните писатели и от русите, а тракийците, по своето наречие, са се нарекли „блъгаре“ или „българе“, а пък Дарданците, според наречието си, се нарекли „бугаре“;

Че гърците са превели името *bulgaris* на *βούλγαροι*, понеже нямат латинските букви *b* и *u*, а вместо тях употребяват буквите *v* и *y*;

5) Че името „българи“ гърците не са могли да го вземат от името Волга, защото реката Волга в ония времена се е наричала още „Атъл“, но и да се е наричала „Волга“, пак е неправилно името *Bulgari*, защото

гърците правилно изговарят името *Волга*, и според това трябаше да се нарекат *Волгари*, а не *Вулгари*, което съставя съществена езикова разлика.

Тъй че, след като епирците и тесалийците се погърчили по причина на съседството си с гърците, а на сърбите византийците дали името *серви*, това име останало да се носи от населенията на Македония, Тракия и Дардания, които са се чувствуvalи един и същ народ по езика и наречията си, в които е запазена особеността — употребата на члена.

# VI

Нашите историци често се оплакват в писанията си, че нямало паметници, за да се открие истината. Какъв по-добър паметник от езика и наречието?

Езикът и наречието са неща, които най-вече се съхраняват във всичките векове и поколения.

Преследването на чуждите езици е нещо модерно, а в старите времена не е имало и помен от подобно преследване. Ако българите са изучавали гръцкия език, това те са правили доброволно, защото са го считали за по-културен и по нямане на свои учители и училища.

Владиците са се изпращали все от Цариград и са имали най-голямо влияние върху образоването, и понеже повечето от тях са били гърци, всеки е считал за чест да научи гръцки и да приказва с него на тоя език.

Охридската и Ипекската архиепископии, ако и да са били славянски, повечето от владиците им са били гръцки, през всичкото време на съществуването на тия архиепископии. Пловдив, Одрин, Ксанти, Гюмюрджина, Серес, Драма и много други градове са се погърчили само благодарение на гръцките владици и поради близкото съседство с гърците.

Училищата днес са голям фактор за изменението, както на езика, така и на наречието, но все пак, това изменение мъчно прониква в семейството.

Сърбите почти от един век са завладели една част от западна България и от петдесет години друга част. Навсякъде по тия места ще чуете да се говори официално сръбски език, но ако проникнете в семействата, ще чуете чисто български език — шопското наречие.

Помаците, които са помюсюлманчени преди 250 години, и до днес са съхранили най-чист български език, ако и да се казват *турци*.

Брациловци са се преселили масово от Костурско преди 160 години и училищата са успели да наложат на младите тракийското наречие, но в семействата македонското наречие е все още

господствуващо. Дори у най-културния брациловец ще забележите следи от Костурското наречие.

Ако говорите с кой и да е културен българин от Тракия или от Източна България, или с българин от Македония, изведнъж ще забележите акцента на неговото родно наречие.

Но не е само това. В трите провинции навсякъде има подразделение на наречията и навсякъде те са запазени и се съхраняват от род в род. Дори и в някои градове се запазват особени звукови наречия, които никога не се повлияват или изменят от културата. Един Панагюрец или един Копривщенец, колкото и млад да е излязъл от града си, дето и да се е учи, той все пак не губи родното си наречие.

Всичко това не е ли най-доброят паметник и най-доброто доказателство за произхода на един човек или на един народ? И ако и днес в някогашните Тракия, Македония и Дардания се говори един и същи език с три различни наречия, според както са били разделени политически и в най-древните времена, това не е ли доказателство, че там живее един и същи народ, и че той народ е живял в същите места още от времето на Херодота?

**Издание:**

Автор: Даниилъ Юруковъ

Заглавие: Размишления върху произхода на българитѣ

Издател: Георги Д. Юруковъ

Град на издателя: София

Година на издаване: 1926

Тип: Очерк

Печатница: Печатница „Съгласие“, Левски 10

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/16104>

# ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на **Моята библиотека** и нейните всеотдайни помощници.



<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.